

“Açıq söz” qəzeti milli məfkurə qəzeti idi

XIX əsr Azərbaycan qəzetçiliyi tarixində “Əkinçi” ilə yaranan demokratik ənənələr XX əsrin ilk onilliyində inkişaf edərək milli və inqilabçı demokratik nəslin yetişməsinə səbəb oldu. Bu dövrdə tarixi şəraitin ortaya qoyduğu ideoloji amillər müstəmləkəçilikdən qurtuluş yollarını göstərməklə milli-azadlıq hərəkatının genişlənməsinə, suveren dövlət ideyalarının və istiqlal düşüncəsinin formalaşmasına zəmin yaratdı.

Mətbuatda baş verən şaxələnmə prosesi, mətbu orqanların tipologiyası, siyasi istiqaməti, auditoriyası, yaradıcılıq üslubuna görə bu dövrü Azərbaycan jurnalistikasının intibah dövrü kimi qiymətləndirmək olar. “Hümmət”, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, “Dəbistan” jurnalları ilə siyasi, satirik, romantik və uşaq mətbuatının əsası qoyulmaqla bərabər, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi” və “Həqiqət” və digər mətbu orqanlarla ictimai-siyasi və milli düşüncə prinsiplərinə, azadlıq uğrunda mübarizə ideyalarına meydana açıldı.

I Dünya müharibəsi illərində Azərbaycanda ictimai fikri formalaşdırıcı, geniş xalq kütlələrini öz mütləq, milli-demokratik ideyaları ətrafında birləşdirən, xalqın mədəni inkişafının qarşısında siper olan bir sıra vacib problemlərin həlli yollarını göstərən əsas mətbu orqanlardan biri də “Açıq söz” qəzeti olmuşdur. Qəzet o dövr üçün təkə informasiya vasitəsi rolunda çıxış etmirdi, həm ideoloji silah, milli-mənəvi dirçəlişin əsas platforması, həm də milli kimlik məsələsinin önə çəkilməsində mühüm tribuna rolunu oynayır.

Təəssüf ki, sovet dövrü araşdırmalarında “Açıq söz” mütləq, anti-demokratik, burjuva-millətçi fikirlər aşılayan, geniş xalq kütlələrinin inqilabi hərəkatının qarşısında maneə təşkil edən, onların təbii inkişafının önünü kəsən mətbu orqanlardan biri kimi qələmə verilmiş, bu baxımdan da tədqiqatların kənarında qalmışdır.

Azərbaycan 2-ci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra bir çox mətbuat orqanları kimi, “Açıq söz” də Ş.Hüseynovun, A.Rüstəminin, A.Bayramoğlunun, A.Aşırlının, N.Yaqublunun, Q.Dünyaminqızının, R.Məmmədovanın və b. tədqiqatlarında özünün obyektiv mülahizələrə əsaslanan həqiqi qiymətini almışdır.

“Açıq söz”ü “təkcə jurnalistika tariximizə deyil, ictimai-siyasi, elmi-nəzəri, ədəbi-bədii fikir tariximizdə daxil olmuş mübariz mətbuat orqanı” kimi qiymətləndirən tədqiqatçı-alim Ş.Hüseynov haqlı olaraq ötən əsrin ikinci onilliyində xalqımızın siyasi mədəniyyətinin, siyasi-millətçi təfəkkür tərzini və dünyagörüşünün formalaşmasını məhz bu qəzetin fəaliyyəti ilə bağlayır.

Qəzetin nəşrindən əvvəl “Bəsirət” qəzeti 3 oktyabr 1915-ci il tarixli 63-cü, “Yeni iqlal” isə 4 oktyabr 1915-ci il tarixli 134-cü sayında yeni nəşrə başlayacaq qəzet haqqında yazılar dərc edərək qəzetə gələcək fəaliyyətinə uğurlar arzulayıb, nəşri ilə bağlı fikir və mülahizələrini, ümidlərini bildirdilər.

“Açıq söz” qəzeti 1915-ci il oktyabrın 2-də nəşrə başladı. “Açıq söz”ün ilk sayı bərdə Üzeyir Hacıbəylinin redaktorluğu ilə nəşr olunan “Yeni iqlal” qəzeti “Qurtuluş” və “Açıq söz” (1915, 4 oktyabr) sərlövhəli məqaləsində yazır: “Sırağa gündən etibarən şəhərimizdə Hüseyn Sadiq cənablarının təhti-idarəsində “Qurtuluş” adında iki həftəlik bir jurnal və Məhəmməd Əli Əbdüləziz oğlu cənablarının nəşirliyi ilə gündəlik “Açıq söz” qəzeti nəşrə başladı. “Qurtuluş”un da, “Açıq söz”ün də baş məqalələri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə cənablarının əsəri-qələmidir”.

Gündəlik “Açıq söz”ün “Tutacağımız yol” ünvanlı, baş müərrir Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən yazılmış məqaləsində qəzetin məsləki xüsusunda deyilir: “...öhdə-

mizə düşən rəhbərlik vəzifəsinin ifası üçün tutacağımız yolun nöqtəyi-əzimatini təşkil edəcək əsas – milliyyət əsası”.

Yeni bir ümummillət qəzet kimi fəaliyyətə başlayan, gündəlik “siyasi, ictimai və ədəbi türk qəzetəsi” olan “Açıq söz” “siyasi” sözünü önə çəkməklə xalqın siyasi hüquqları uğrunda mübarizə yolunu seçdiyini vurğulayır. Milli kimliyin, milli şüurun, milli istiqlalın, türklüyün, islam həmrəyliyi və maarifçiliyin təcəssümü kimi ortaya çıxdı: “Özündən əvvəlki mətbu orqanlar xalqın tərəqqi və nəcətini mədəni, elmi, mənəvi və iqtisadi inkişafda görürdüsə, “Açıq söz” bu sıraya xalqın siyasi hüquqlarını da əlavə etdi”.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, “Açıq söz” qəzeti fəaliyyət göstərdiyi 4 il müddətində M.Ə.Rəsulzadənin redaktorluğu ilə nəşr olunmuş, yalnız 1918-ci ilin sentyabr-oktyabr sayları redaksiya heyəti tərəfindən buraxılmışdır. Qəzet 1917-ci ilin avqustuna kimi M.Ə.Əbdüləziz oğlunun (Rəsulzadənin), avqustun 1-dən 1918-ci il yanvarın 3-nə kimi M.Ə.Rəsulzadə və Orucov qardaşlarının müştərek nəşirliyi ilə nəşr olunmuşdur. 1918-ci il yanvar-mart nömrələrinin nəşiri M.Ə.Rəsulzadə, sentyabr-oktyabr nömrələrinin nəşiri isə yenidən M.Ə.Əbdüləziz oğlu olmuşdur.

Qəzetin 422 sayı Əli Muxtar Ələkbərovun “İqdam” elektrik mətbəəsində çap olunmuşdur. 423-cü saydan 704-ə qədər qəzetin nəşri H.Z.Tağıyevin “Kaspi” mətbəəsi əsasında formalaşdırılmış “Açıq söz” elektrik tipografiyasında çap olunmuşdur. Qəzetin sentyabr-oktyabr aylarını əhatə edən 8 sayı isə “Novruz” mətbəəsində buraxılmışdır.

Qəzet 724-cü saydan sonra fəaliyyətini dayandırır.

“Açıq söz” qəzeti və onun ətrafında toplanmış dövrün ən qabaqcıl və mütləq ziyalıları–M.Ə.Rəsulzadə başda olmaqla Ü.Hacıbəyli, Ö.F.Nemanzadə, S.Eynulla-yev-İbrahimov, X.İbrahim, Y.V.Çəmənzəminli, H. Mirzəcamalov, H.Cavid, Ə.Cavad, A.Şaiq, A.Səhəhət, Ş.Əfəndizadə, M.Hadi, S.H.Sadiq, M.N.Qaragözov, X.Sultanov, M.B.Məhəmmədzadə, S. Mənsur, S. Mümtaz, Ə.Əzimzadə, B.Talıblı, T.Ş.Simurq, M.Ə. Nasir, İ.Axundzadə, F. İsmixanov və başqaları “28 May fəthətini hazırlayan və həyata keçirən nəsil idi”. Bu nəslin nümayəndələrinin əsas qayələri milli şüurun oyadılmasına, millətin özünüdərkinə, vətənə, xalqa, türklüyə xidmətə yönəldilmişdi.

Azərbaycan türklərinin milli özünüdərk prosesinə maneə yaranan və onların vahid milli kimlik ətrafında birləşməsinə çətinləşdirən, rus imperiyasının verdiyi “tatar”, “müsəlman”, “yerli” (tuzem) kimi “adlardan” azad etmək və onu ümumtürk kimliyi ilə birləşdirmək kimi böyük bir missiyasını da öhdəsinə götürdü. Onun əsl “türk” adını özünə qaytararaq millətə “Sən türksən!”, rus istibdadına isə “Biz türkü!” deyə xitab etdi: “Açıq söz” ilk dəfə olaraq o vaxta qədər Qafqaziya müsəlmanı və yaxud tatarı deyilən xalqın türk olduğunu sərahət və ısrarla meydana atmış və bu xüsusda hər bənzoru ilə mübarizə etmək zərurətində qalmışdır”.

“Açıq söz”ün ideya istiqaməti və tutduğu yolun əsası M.Ə.Rəsulzadənin ilk sayın proqram məqaləsi olan “Tutacağımız yol”da təqdim olunur. Azərbaycan milli istiqlal düşüncəsinin konseptual əsasını təşkil edən bu

ideoloji proqram məqaləsi milliyyət (milli kimlik) məfkurələri, xüsusilə Azərbaycan türklərinin milli özünüdərkini və istiqlalını təmin etmək üçün əsas ideya kimi təqdim olunur.

M.Ə.Rəsulzadə dünya xəritəsinin dəyişəcəyi və ictimai-siyasi mühitin yeni şəkil alacağı təqdirdə “milliyyət məfkurəsinin” bu şəkillənmədə böyük təsirini diqqətə çatdırır: “Özünü lüzumunca bilib də istiqlal üçün müəyyən bir ideal (məfkurə) bəsləyən millət şübhəsiz ki, böyük bir qüvvət təşkil edər...millətlər bir millət olaraq yaşaya bilmək üçün, hər şeydən əvvəl, özlərini bilməli, müəyyən bir fikir və amallar ətrafında birləşərək böyük bir məfkurəyə, qayeyi-xəyalə hədəf olacaq o işıqlı yıldıza sahib olmalıdırlar”.

Qəzetin “Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” düsturu Azərbaycan siyasi-publistik fikrinin XX əsrin əvvəllərində formalaşdırdığı ən önəmli ideoloji proqramlardan biri idi. Bu düstur, eyni zamanda Türk dünyasında Ziya Göyalt kimi fikir adamlarının təsiri ilə formalaşan ümumtürk maarifçilik və milliyyətçilik cərəyanının Azərbaycan kontekstindəki ifadəsi idi: “Hər bir millət azadə yaşayb da tərəqqi edə bilmək üçün üç əsas istinad etmək məcburiyyətindədir: dil, din və zaman. Dilcə biz türktüz, türklük milliyyətimizdir. Dincə – müsəlmanız. Zamanca da – biz texnikanın (alyatın) elm və fənnin möcüzələr yaradan bir dövründəyiz”. Türk və müsəlman qalaraq müstəqil yaşamağı şərtləndirən amillər sırasında elmlər, fənlər, hikmət və fəlsəfələrlə silahlanmağı vacib sayan ədib yazır: “...zaman bunu iqtizadə ediyor – mütləqə üç əsas sarılmalıyız: türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək. İştə millətimizin həyati-ictimaiyyəsinə islah üçün üzərinə dayandığımız səpayeyi-mədəniyyət!”

M.Ə.Rəsulzadə qəzet səhifələrində dərc etdirdiyi digər məqalələrində də bu ideyadan çıxış edərək İslam mədəniyyətinin bəşəri mahiyyəti, ədalət, elm və təməddün ideyalarına dayandığı fikrini irəli sürərək dinin milli birlik və tərəqqi üçün əngəl yox, vasitə ola biləcəyini göstərir.

“Açıq söz” qəzetinin səhifələrində milli-məhəlli muxtariyyət məsələsi milli-azadlıq ideyalarının əsas istiqamətlərindən biri kimi geniş şəkildə müzakirə olunurdu. Bu ideya M.Ə.Rəsulzadənin qəzetin 17 mart 1917-ci il tarixli sayında dərc edilən “Cümhuriyyət” məqaləsində əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Məqalədə Azərbaycanın Rusiya imperiyası daxilində milli-məhəlli muxtariyyəti sahib olması ideyası irəli sürülür. Ədib burada milli muxtariyyət ideyasını xalq hakimiyyəti ilə birgə təqdim edir, xalqın mədəni muxtariyyətlə paralel olaraq öz idarə sistemini qurmaq hüququna da malik olması məsələsinə önəm verir: “Demokrasiya nöqtəyi-nəzərindən Rusiyada yaşayan və çarizmin təcavüzkar siyasətinə məruz qalan sinif, silk və millətlər üçün cümhuriyyətdən daha münasib bir üsuli-idarə təsəvvür olunamaz”. Milli dövlətçilik ideyasını açıq şəkildə irəli sürən Rəsulzadə bu məqalədə milli-məhəlli muxtariyyəti dövlətçiliyə gedən yolun ilk mərhələsi kimi təqdim edir.

1918-ci ilin martında–704-cü sayından sonra Bakıda mart hadisələri baş verdi. Mart qirğını zamanı dağıntılara məruz qalan tikililərdən biri də “İsmailiyyə” binası idi. “Açıq söz”ün mətbəəsi və redaksiyası da həmin binada yerləşdiyindən dağıntılar qəzetin nəşrinin dayanmasına səbəb oldu. “Açıq söz”ün məqsəd və məramını yaxşı başa düşən, xalqı arxasınca aparmaq qüdrətini həzm edə bilməyən bolşevik-daşnak qaragüruhu “Açıq söz” qəzeti redaksiyasını “Türkiyənin Bakı cəbhəsi” adlandırdılar. 1918-ci il martın 18-də bolşeviklərin ilk həmləsi də buraya oldu. Mətbəəni və redaksiyanı yerlə-yeksan etdikdən sonra “Türkiyənin Bakı cəbhəsini” yıxdıq deyə sevinirdilər”.

1918-ci ilin sentyabrında bir qrup vətənpərvər ziyalı qəzetin nəşrini bərpa etməyə müvəffəq oldu.

“Açıq söz” qəzetinin mətbuat və ümumilikdə ictimai-siyasi fikir və dövlətçilik tariximizdə əsas xidmətlərindən biri də ilk müstəqil cümhuriyyətimiz – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloji və nəzəri əsaslarının onun səhifələrində işlənilib hazırlanmasıdır.

Aygün ƏZİMOVA,
BDU jurnalistika fakültəsinin dosenti